

पुस्तक: तामाङ पहिचानका सन्दर्भहरू

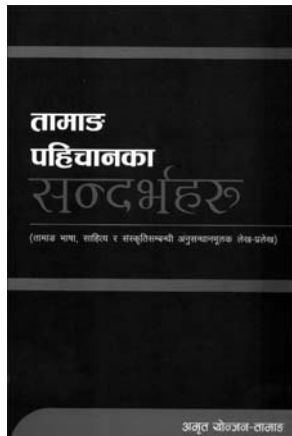
लेखक: अमृत योजन-तामाङ

प्रकाशक: डीआर पब्लिक हाउजिङ

पृष्ठ: ३१३+xxii

प्रकाशन वर्ष: सन् २००६ (२०६३)

मूल्य: रु. २५०

मुख्यतः तामाङ-नेपाली भाषा र साहित्य माथि केन्द्रित, अमृत योजन-तामाङका पूर्व प्रकाशित

२० ओटा लेख र गोष्ठीपत्रहरूको संगालो हो- तामाङ पहिचानका सन्दर्भहरू । यसमा तामाङ भाषाको भाषा योजनाको विकास, साहित्यिक विकास र तामाङ मिडियाको इतिहास तथा संस्कृतिसँग सम्बन्धित अनुसन्धानमूलक सामग्री समेटिएका छन् । पुस्तकलाई विषय सूचीमा भाषा, साहित्य, संस्कृति, प्रकाशन संस्कृति र विविध गरी पाँच खण्डमा विभक्त गरिएको छ ।

खण्ड 'क' मा तामाङ भाषाको समाज भाषाविज्ञानको सेरोफेरोमा सातओटा लेख रचना रहेका छन् । पहिलो लेखमा तामाङ इतिहाससँग जोडिएका तथ्यहरूको तामाङ-नेपाली भाषाको प्राचीनता बारेमा विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूले गरेको अध्ययनका आधारमा विश्लेषण गर्नुका साथै तामाङ भाषाको वर्तमान स्थिति र छापा, रेडियो तथा अन्य मिडियामा यसको प्रयोग बारेमा चर्चा गरिएको छ । तामाङ भाषाको इतिहासलाई पुष्टि गर्ने पुरातात्विक लेख, अभिलेखहरूको आधारको भने यसमा कमी रहेको छ । दोस्रो लेखमा 'आमा' शब्दको मूल स्रोत तामाङ भाषा नै हो भन्ने दाबी गर्दै 'आ' सर्ग लागि बनेका नाता बुझाउने तामाङ भाषाका डेढ दर्जन संज्ञाहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गरिएको छ (पृ. ९-१०) । यसमा पनि भाषावैज्ञानिक सिद्धान्त र भाषामा शब्दको उत्पत्ति एवं व्युत्पत्ति बारेका आधारहरू त्यति पर्याप्त देखिँदैनन् ।

तेस्रो लेखमा तामाङ जातिको इतिहासलाई भाषाविज्ञानको सहारामा पुष्टि गर्न खोजिएको छ । तर शीर्षकमा 'तामाङ इतिहासबारे भाषावैज्ञानिक अवधारणा' भनिए पनि स्पष्ट भाषावैज्ञानिक र सैद्धान्तिक पुस्त्याइँ भने पाइँदैन । भाषावैज्ञानिकहरूले निर्धारण गरेको, तामाङ भाषाको अरू भाषासँगको निकटता र सहजात सम्बन्धलाई तामाङ इतिहासको काल निर्धारणको प्रमाणको रूपमा

प्रस्तुत गरिए पनि भाषाको परिवर्तन र सह-जातीयताको पुस्टचाई गर्ने ऐतिहासिक भाषा विज्ञान र भाषा परिवर्तनका सार्वभौम सैद्धान्तिक आधारहरूको भने उल्लेख गरिएको छैन ।

‘समयसम्बन्धी तामाङ अवधारणाको भाषा वैज्ञानिक अध्ययन’ शीर्षक चौथो लेखमा तामाङ भाषामा दिन, बार जस्ता समय बुझाउने संज्ञा शब्दहरूको मुख्य आधार घाम र जुनका सम्बन्धमा चर्चा गरिएको छ । यसमा लेखकले चन्द्रमालाई समयभन्दा बढी मायाप्रीतिको स्रोत भनेर उल्लेख गर्नुभएको छ । तर, चन्द्रमा समय निर्धारणको सबैभन्दा पुरानो र मुख्य आधार हो । तामाङहरूको महान चाड ल्होछार चन्द्र पात्रोकै आधारमा गणना गरिन्छ, जसमा दिन, रात, घडी, पला आदिको क्षण क्षणको विश्लेषण गरिएको हुन्छ । तिथि, दिन, रात, बार, हप्ता, पक्ष, महिना, वर्ष आदिको गणना तथा निर्धारण गर्दा चन्द्रमालाई आधार मान्ने चलन विश्वभरि नै छ । यो लेखले तामाङ भाषाका समय बुझाउने संज्ञाहरूको उत्पत्ति तथा स्रोतका बारेमा स्पष्ट वैज्ञानिक आधारहरू पहिल्याउन नसकेकाले यसबारे अरू गहिरिएर अनुसन्धान गर्नु पर्ने आवश्यकता महसुस भएको छ ।

पाँचौं लेखको शीर्षक ‘तामाङ भाषाको आलेखनमा लिपिको प्रश्न र कार्य दिशा’ रहेको छ । यसमा तामाङ भाषाको लिपि चयन सम्बन्धमा सविस्तार वर्णनका साथै तामाङ भाषाको ध्वनि, स्वनिमदेखि वर्ण व्यवस्थासम्मका बारेमा चर्चा गर्न खोजिएको छ । तर त्यो आफैमा कतिको भाषा विज्ञानको सिद्धान्तसम्मत छ, भन्ने कुरामा त्यहाँ दिइएको तामाङ भाषाका सघोष र अघोष वर्णहरूको वर्गीकरणले प्रश्न उत्पन्न गराएको छ । पृष्ठ ३७ मा क च ट त प ख छ ठ थ फ स जस्ता अघोष वर्णलाई सघोष भनिएको छ भने यी बाहेकका सघोष वर्णलाई अघोष बताइएको छ । यसमा तामाङ भाषाका वर्ण व्यवस्था, आक्षरिक संरचना, खण्डेतर वर्ण, आलेखन प्रणाली आदिका बारेमा गरिनुपर्ने सैद्धान्तिक विश्लेषण अपुग रहेको छ । तामाङ भाषा तानीय वा तान युक्त भाषा हो भनिएको छ । तर यसमा कस्ता र कति प्रकारका तान छन् भन्ने मूल कुराकै विश्लेषण गरिएको छैन । तामाङ भाषाको लिपि वा लेखन प्रणालीको चयन गर्दा यस्ता थुप्रै तत्त्वहरूको गहिराइसम्म पुगेर प्रयोगात्मक अध्ययन गर्नु जरूरी हुन्छ । संसारमा प्रचलित लेखन प्रणालीको विकास र केही लिपिवारे ज्ञानवर्धक सूचना रहेको भए पनि लेखमा कुन प्रकृतिको लिपिले कस्तो प्रकृतिको भाषालाई प्रतिनिधित्व गर्न सक्छ, भन्ने सैद्धान्तिक अवधारणा स्पष्ट पार्न सकिएको छैन । लेखको अन्तमा ‘तामसा’ नामक अनुकल्पित लिपिका बारेमा लेखकको धारणा राखिएको छ तर नेपाल तथा भारतका राष्ट्रिय स्तरका तामाङ सङ्गठनहरूले तामाङ भाषाको लागि चयन गरेको तथा प्रथम अन्तर्राष्ट्रिय

तामाङ सम्मेलन, २००१ ले समेत चयन तथा अनुमोदन गरेको तामाङ भाषाका लिपिका बारेमा चर्चासम्म गरिएको छैन। सामान्यतया लिपिको चयन भाषा बोल्ने समुदायको अधिकारको कुरा हो तर यससम्बन्धी तामाङ समुदायको मतबारे लेख मौन छ।

‘तामाङ भाषा, यसको अवस्था र भाषिक योजना’ शीर्षक छैटौँ लेखमा तामाङ भाषाको नामाकरण, तामाङभाषीको जनसङ्ख्या, तामाङ भाषाको पारिवारिक सम्बन्ध, तामाङ भाषाका भाषिकाहरू, व्याकरण व्यवस्था (स्वर तथा व्यञ्जन वर्ण, नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया, क्रियापद, शब्दक्रम आदिवारे अत्यन्त छोटो सूचना मात्र रहेको छ), तामाङ भाषाको पूर्व अध्ययन, भाषा शिक्षण अनि तामाङ साहित्यको लेख्य परम्पराको साथै तामाङ भाषाको विकासको लागि भाषिक योजनासम्मका विषयलाई समेटिएको छ।

सातौँ लेखमा तामाङ भाषामा प्रकाशित औपचारिक तथा अनौपचारिक पाठ्यपुस्तकहरूको निर्माणका बेला आइपरेका चुनौती तथा समस्याहरूको चर्चा गर्दै त्यस सम्बन्धमा सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ। तर, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले निर्माण गरेका कक्षा एकदेखि पाँचसम्मका तामाङ भाषाका पाठ्यपुस्तकहरू तामाङ गाउँहरूमा बहिष्कार गरिएको बारेमा छलफल नगरिएकाले लेखमा वस्तुगत सन्तुलनको कमी देखिन्छ।

साहित्यका लागि छुट्टैचाइएको पुस्तकको खण्ड ‘ख’ अन्तर्गत पहिलो लेखको शीर्षक ‘तामाङ हास्यव्यङ्ग्य साहित्य’ रहेको छ। लेखमा नवीन तामाङ गीतहरूमा भेटिएका व्यङ्ग्यहरूको मात्र विश्लेषण गरिएको छ; हास्यको चर्चा छैन। शीर्षकअनुरूप समग्र तामाङ हास्यव्यङ्ग्य साहित्यको चर्चा भएको छैन। लेखमा विदेशी विद्वान्ले छेच्युमा प्रदर्शन गरिने तामाङ हास्यव्यङ्ग्यका बारेमा जानकारी दिएको उल्लेख छ। तर तामाङ हास्यव्यङ्ग्यको सबैभन्दा आधिकारिक र मुख्य स्रोत काभ्रेको तेमाल, सिन्धुपाल्चोकको ह्रीस्याङ्गु लगायत रसुवा, धादिङ, नुवाकोट आदि जिल्लाका तामाङ गाउँमा पूजा तथा सांस्कृतिक अवसरहरूमा प्रदर्शन गरिने लामाको सोझीनाम, जोगी, सिपाही-पुलिस, क्लाडपा (सिकारी), राजा-रानी आदि प्रहसन तथा तामाङ लघु-नाटक, गीति-नाटक आदिका बारेमा लेखले केही बोलेको छैन। लेखकको यो प्रयासले तामाङ हास्यव्यङ्ग्य विधामाथि थप खोज अनुसन्धान गर्नुपर्ने आवश्यकता औँल्याउँछ।

‘तामाङ गीति साहित्य परम्परा’ शीर्षक दोस्रो लेखमा पचास वर्ष अगाडिदेखि प्रकाशनमा आएका सामग्रीहरूको आधारमा तामाङ गीति साहित्यको विश्लेषण तथा वर्गीकरण गर्न खोजिएको छ। यहाँ पनि, मौलिक तामाङ गीति साहित्यका

विधाहरूको पहिचान, वर्गीकरण तथा काल विभाजनलाई स्पष्ट पार्ने सैद्धान्तिक आधारको कमी देखिन्छ। साथै, लेखमा चर्चा गरिएका ताम्बाकाशीतेन, जीत्केन तामछुयोशी, हामा जस्ता प्राचीन तामाङ साहित्यका ग्रन्थहरूभित्रका गीति नाटक, काव्य, अलौकिक कथा तथा इतिहास आदिको प्रस्तुति र शैली विज्ञानका बारेमा छलफल गरिएको भए बढी उपयोगी हुने थियो। तेस्रो लेखमा भने २०४५ सालदेखि आरम्भ भएका तामाङ भाषाको साहित्यिक गतिविधिलाई आधार बनाउँदै मुख्य रूपमा २०५८ सालमा स्थापित 'तामाङ डाजाङ' नामक साहित्यिक संस्थाका क्रियाकलापको चर्चा गरिएको छ।

पुस्तकको खण्ड 'ग' संस्कृति विषयका लागि छुट्ट्याइएको छ। यसको पहिलो लेख 'तामाङ समाजमा चेलीको थर परिवर्तन हुँदैन' मा हिन्दू समाजमा जस्तो तामाङ समाजमा विवाहपछि छोरी, चेलीको थर विवाह भएर जाने घरको थरमा परिवर्तन नहुनाको कारण व्याख्या गरिएको छ। लेखकले यसलाई तामाङ समाजमा नारी स्वतन्त्रताको वैधानिकतालाई पुष्टि गर्ने सांस्कृतिक आधार मान्नु भएको छ तर तामाङ जातिको ऐतिहासिक र मौलिक सार्वभौम पहिचान नै मातृसत्तात्मक समाज हो, र विवाह भएर जाने चेलीको थर नबदलिनको मुख्य आधार यही हो भन्ने तथ्य छुटाउनुभएको छ। 'तामाङ शब्दको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि' शीर्षक दोस्रो लेखमा तामाङ शब्दको ऐतिहासिकता, प्राचीनता र प्रयोगका सम्बन्धमा प्रमाणहरूको विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ भने तेस्रो लेखमा तामाङ जातिमा रहेको सामाजिक सङ्गठनको संरचना, कार्य र दायित्वका बारेमा चर्चा गरिएको छ। तामाङ समाजको यो प्राचीन सङ्गठनात्मक संरचनालाई राजनीतिक विश्लेषकहरूले गणतान्त्रिक राष्ट्रको अवशेषको रूपमा लिने गरेका छन्।

खण्ड 'घ' को विषय प्रकाशन संस्कृति रहेको छ। यसअन्तर्गत राखिएका छोटोटा लेखहरूमध्ये चारओटा 'तामाङ प्रकाशनको फट्को' नामक लेखककै पूर्व प्रकाशित पुस्तकबाट लिइएका छन्। यस खण्डका लेख-रचनाहरूमा तामाङ समाजसेवी व्यक्ति तथा सङ्घसंस्थाको आफ्नै प्रयास र पहलमा भइरहेको भाषिक अधिकार प्राप्ति तथा सांस्कृतिक पुनर्जागरण आन्दोलनका क्रममा आएका तामाङ प्रकाशनहरूको सूचना-सङ्ग्रह भेटिन्छ। यसलाई सन् १९५६ देखि हालसम्म आधा शताब्दीको अवधिमा छापिएको तामाङ भाषा र संस्कृतिसम्बन्धी पुस्तक, पत्रिका, स्मारिका आदि सामग्रीको आधारमा तामाङ प्रकाशनको इतिहास कोर्ने प्रारम्भिक प्रयास मान्न सकिन्छ।

'तामाङ प्रकाशनको विकासक्रम' शीर्षक यस खण्डको पहिलो लेख तामाङ हस्त लिखित ग्रन्थहरू र आधुनिक छापखाना आएपछिका तामाङ प्रकाशनहरूको काल विभाजनमा केन्द्रित छ। तर 'हस्तलिखित' भनिएका मध्ये कतिपय ग्रन्थ काठमा अक्षर

कुँदर ब्लकको प्रयोग गरी मौलिक उल्लेख लिपिमा छापिएका छन्। यसले तामाङ भाषाको प्रकाशनमा छाप्रा प्रविधिको प्रयोग धेरै अधिदेखि हुन थालेको प्रमाणित गर्छ। तर लेखमा यस तथ्यलाई महत्त्व दिइएको छैन र यस्ता प्राचीन तामाङ प्रकाशनलाई तामाङ प्रकाशनको काल विभाजनमा समेत पारिएको छैन। त्यसैले, लेखकले गरेको काल विभाजन समग्र तामाङ प्रकाशनको नभएर देवनागरी लिपिमा र खस-नेपाली भाषामा भएको प्रकाशनको मात्र काल विभाजन हुन पुगेको छ।

‘तामाङ पत्रपत्रिकाको इतिहास’ शीर्षक दोस्रो लेखले पनि अधिल्लो लेखमा उल्लिखित काल विभाजनलाई नै पछ्याएको छ। यसमा तामाङ समाजसेवी व्यक्ति तथा सङ्घसंस्थाहरूले विगत ४० वर्षको अवधिमा प्रकाशमा ल्याएका ५० ओटा साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक, द्वैमासिक, चौमासिक, अर्धवार्षिक/वार्षिक पत्रपत्रिकालाई विवेचनाको आधार बनाइएको छ। यीमध्ये दार्जिलिङ र सिक्किमबाट प्रकाशन हुने दुईओटा वार्षिक र नेपालका एक/दुई मासिकवाहेक अन्य पत्रिका आज इतिहासमा सीमित हुन पुगेका छन्।

तेस्रो लेख ‘तामाङ स्मारिका प्रकाशनको इतिहास’ को शीर्षक पढ्दा तामाङ स्मारिकाहरूको इतिहास लामो रहेको भान हुन्छ। लेखमा भने २०४० सालदेखि २०६२ सालसम्मको २२ वर्षे अवधिमा तामाङ सङ्घसंस्थाहरूले प्रकाशन गरेका स्मारिकाहरूबारे छोटकरी विवरण मात्र रहेको छ। चौथो लेखको शीर्षक हो— ‘पुराना तामाङ पुस्तकहरू— खोज, चर्चा र सूची लेख’ शीर्षक महत्त्वाकाङ्क्षी भए पनि यसलाई अगाडिका लेखहरूमा चर्चा गरिएका दुई पुस्तक सन् १९५६ मा दार्जिलिङबाट प्रकाशित बुद्धिमान मोक्तानको ‘जीत्तेन तामछचोइ हामा वंशावली’ र त्योभन्दा पछि प्रकाशन भएको सन्तवीर पाखीनको ‘ताम्बाकाइतेन व्हाइरीमूठीम्’ को समीक्षात्मक लेख मात्र मात्र सकिन्छ। किनभने ५० वर्षअघि पहिलो चोटि देवनागरी लिपिमा खस-नेपाली भाषामा विश्लेषण, अनुवाद सहित प्रकाशनमा आएका यी दुई पुस्तकको परिधिभन्दा बाहिर गएर अन्य पुराना पुस्तकको चर्चा यस लेखले समेट्न सकेको छैन।

‘पहिलो तामाङ पत्रिका म्हेन्दो: खोजी र प्राप्त’ शीर्षक चौथो लेखमा तामाङ भाषाको पहिलो भनिएको २०१६ सालको साहित्यिक पत्रिका म्हेन्दो को हस्तलिखित पाण्डुलिपि लेखकलाई पहिलो चोटि प्राप्त भएको इतिहास र त्यसमा रहेका सामग्रीलाई विषयवस्तु बनाइएको छ। यसलाई पनि उक्त पत्रिकाको समीक्षाको रूपमा लिइनु नै उपयुक्त देखिन्छ।

यस खण्डको अन्तिम लेख ‘भारतीय तामाङ प्रकाशनको वर्णनात्मक अध्ययन’ लाई वर्णनात्मक भनिएको भए पनि यसमा भारतबाट भारतीय तामाङ सङ्घसंस्था

तथा समाजसेवीहरूले तामाङ जातिको भाषा, धर्म, संस्कृति, रीतिरिवाजका विषयवस्तु समेटेर प्रकाशन गरेका पुस्तक तथा पत्रिकाहरूको सङ्क्षिप्त विश्लेषणात्मक विवरण र लेखकको सुभाव समेत रहेको छ । ती प्रकाशनहरू किन, केका लागि गरिए, तिनको निरन्तरता कस्तो छ, र ती समाजमा कतिको प्रभावकारी सिद्ध भएका छन् जस्ता थुप्रै पक्षको वर्णनात्मक विवरणको अभाव भने खट्किन्छ । पुस्तकको खण्ड 'ड' (विविध) मा 'राष्ट्रिय व्यवस्थापिकामा तामाङ जनप्रतिनिधिहरू' शीर्षकको राजनीतिमा चासो राख्ने जोकोहीका लागि चाखलाग्दो तथ्याङ्क सहितको विश्लेषणात्मक लेख रहेको छ ।

पुस्तकको आरम्भमा प्रकाशकीय र त्यसपछि सन्दर्भ सूची रहेको छ । विषयसूचीमा प्राक्कथनको उल्लेख गरिए पनि प्राक्कथनको ठाउँमा छुट्टै शीर्षकको लेख रहेको छ । भूमिकाकारहरू भीमबहादुर तामाङ र गणेश योञ्जनले पुस्तकको महत्त्वबारे प्रकाश पार्नु भएको छ । त्यसरी नै कृष्णबहादुर भट्टचनले पुस्तक तामाङ भाषा, साहित्य र प्रकाशनका क्षेत्रमा नेपालको बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुधार्मिक किल्लाको केही पुनर्निर्माण गर्न सफल भएको बताउनु भएको छ ।

समग्रमा केही भाषागत र प्राविधिक त्रुटिहरूका बावजुद पुस्तकले तामाङ भाषा, संस्कृति, प्रकाशन संस्कृति तथा इतिहासबारे धेरै महत्त्वपूर्ण सूचनाहरू समेटेको छ । साथै, थप अध्ययन तथा अनुसन्धानका लागि थुप्रै विषयहरूको पहिचान गरिदिएको मात्र होइन, प्रत्येक विषयमा सिङ्गो पुस्तक नै लेख्नुपर्ने र गहन अध्ययन गरिनुपर्ने तथ्यलाई समेत उजागर गर्न मद्दत पुर्याएको छ । तामाङ भाषा संस्कृतिको विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारहरूको निर्माण प्रक्रियाका सम्बन्धमा लेखकको आफ्नो विचार वा प्राथमिक सूचनामा भन्दा बढी माध्यमिक अर्थात् पूर्वप्रकाशित सूचना सामग्रीको विश्लेषणमा आधारित हुनु पुस्तकमा समाविष्ट लेखहरूको विशेषता हो । सूचनाहरूलाई अद्यावधिक गरिएको भए सुनमा सुगन्ध हुने थियो र पुस्तकको नाम पनि भित्रका विषयवस्तु भल्किने खालको भइदिएको भए भन् राम्रो हुने थियो । तापनि, तामाङ जाति र भाषा-संस्कृतिको सवालसँग सम्बन्धित पुस्तक तथा प्रकाशनहरू नगण्य रहेको अवस्थामा अमृत योञ्जन-तामाङको यो पुस्तक सङ्ग्रहणीय र स्वागतयोग्य रहेको छ । विविध विषयवस्तु समेटिएकाले पुस्तक अल्छी लाग्दो छैन, एकपछि अर्को पढ्नु पढ्नु लाग्ने विषयहरूले भरिएको छ । थुजेछे ।

अजितमान तामाङ

(विद्यार्थी, केन्द्रीय भाषा विज्ञान विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर)